ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ 11

ΜΕΡΟΣ Ι
ΤΟ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΕ ΜΑΚΡΟΕΠΙΠΕΔΟ

ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ: ΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΕΙΣ 15

Το συγκείμενο 15
Το αναλυτικό πρόγραμμα 18
Το αναλυτικό πρόγραμμα ως ιδεολογικό, πολιτικό και κοινωνιολογικό κείμενο 22
Η διαδικασία ανάπτυξης προγραμμάτων 23

ΜΟΝΤΕΛΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ 25

Το επαγωγικό μοντέλο 26
Το παραγωγικό μοντέλο 28
Το περιγραφικό μοντέλο 31

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΕΙΔΗ ΑΝΑΛΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ 33

Φιλοσοφία της εκπαίδευσης και σκοποί των αναλυτικών προγραμμάτων 33
Είδη αναλυτικών προγραμμάτων με βάση τη φιλοσοφία 38
Το ακαδημαϊκό αναλυτικό πρόγραμμα 38
Το τεχνοκρατικό αναλυτικό πρόγραμμα 40
Το αναδομητικό αναλυτικό πρόγραμμα 41
Το ανθρωπιστικό-προοδευτικό αναλυτικό πρόγραμμα 42
Διαθεματικά προγράμματα 45

ΤΟ ΜΕΤΑ-ΝΕΩΤΕΡΙΚΟ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ 48

Το μετανεωτερικό πλαίσιο ανάπτυξης προγραμμάτων 48
Νεωτερισμός, μετά-τον-νεωτερισμό, μετανεωτερισμός
και ανάπτυξη προγραμμάτων 53
Το αδιέξοδο του αναλυτικού προγράμματος υπό το φως
της νεωτερικής και μετά-τον-νεωτερισμό συζήτησης 54
Προς ένα μετανεωτερικό (meta-modern) παράδειγμα
στο αναλυτικό πρόγραμμα 58
Νέοι ρόλοι για τους εκπαιδευτικούς και τους ερευνητές 63

ΤΟ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΩΣ ΠΡΟΪΟΝ ΚΑΙ ΩΣ ΠΡΑΞΗ 64

Ο ρόλος των αναλυτικών προγραμμάτων ως προϊόντων 64
Η εποχή μας και οι όροι της εγκυρότητας 65
Η νέα ενοποιητική δύναμη της εποχής μας και τα αναλυτικά
προγράμματα 68
Τα αναλυτικά προγράμματα και ο ρόλος του εκπαιδευτικού 74
Το αναλυτικό πρόγραμμα ως πράξη: ποιοτική διδασκαλία
και αναλυτικά προγράμματα 77
Αναλυτικά προγράμματα για ποιοτική εκπαίδευση 81
Χαρακτηριστικά των προγραμμάτων πυρηνικών γνώσεων 85
Αρχές ανάπτυξης προγραμμάτων για εκπαίδευση-διδασκαλία
σε τάξεις μικτής ικανότητας 86

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΠΡΟΓΡΑΜΜΑ 89

Ορισμοί και όψεις του παραπρογράμματος 89
Έκταση και περιορισμοί του παραπρογράμματος 98

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ 101

Η διαδικασία αξιολόγησης προγραμμάτων 101
Παραδείγματα και μοντέλα αξιολόγησης προγραμμάτων 102
Το τεχνοκρατικό φανξιοναλιστικό παράδειγμα 102
Το νατουραλιστικό παράδειγμα 103
Το κριτικό/χειραφετικό παράδειγμα 104
Η διαδραστική αξιολόγηση 105
Τεχνικές συλλογής δεδομένων 106

ΜΕΡΟΣ ΙΙ
ΤΟ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΕ ΜΙΚΡΟΕΠΙΠΕΔΟ ΚΑΙ Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΣΕ ΜΙΚΡΟΕΠΙΠΕΔΟ ΚΑΙ Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ 113

Το ιδεολογικό υπόβαθρο της σύγχρονης εκπαιδευτικής πράξης στο κοινοτικό και παγκόσμιο συγκείμενο 113
Η έννοια της παιδαγωγικής αυτονομίας του εκπαιδευτικού 117
Η ανάπτυξη προγραμμάτων σε μικροεπίπεδο ως διαδικασία παιδαγωγικής αυτονόμησης 118
Ο εκπαιδευτικός ως επαγγελματικός και κοινοτικός εταίρος 121

ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΔΟΜΗΜΕΝΕΣ ΑΚΟΛΟΥΘΙΕΣ 122

Αναλυτικά προγράμματα και παιδαγωγικές παρεμβάσεις 122
Δόμηση διδασκαλίας και μάθησης 125
Ανάλυση θέματος 126
Ανάλυση εργασίας 126
Ανάλυση δεξιοτήτων 127

ΑΝΑΔΟΜΗΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ: ΘΕΜΑΤΑ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ 132

Η έννοια της αναδόμησης 132
Εναλλακτικές λύσεις 133
Σκοποί και στόχοι για αυτοκαθοδήγηση της μάθησης 136
Άξονες οργάνωσης της ανάπτυξης προγραμμάτων 137

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΚΑΙ ΔΥΝΑΜΙΚΟ ΜΑΘΗΣΙΑΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ 142

Η αξία του προσώπου 142
Εννιάχρονη εκπαίδευση 146
Δυναμικό μαθησιακό περιβάλλον 148
Προς μια αποτελεσματική διδασκαλία 153
Μετασχηματισμός της γνώσης 160
Διαφορές δασκαλοκεντρικής και μαθητοκεντρικής διδασκαλίας 162

ΕΡΕΥΝΑ ΔΡΑΣΗΣ 167

Έρευνα για τις αντιλήψεις και την πράξη της διδασκαλίας 169
Μεθοδολογία 170
Αποτελέσματα 172
Συζήτηση και ερμηνεία αποτελεσμάτων 176
Συμπεράσματα 181

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ
ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΚΑΙ ΥΛΙΚΑ

ΕΙΔΗ ΑΝΑΛΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ 185

Οι λειτουργίες των διδακτικών εγχειριδίων 185
Αναλυτικά προγράμματα και συγγραφή διδακτικών εγχειριδίων 188

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΩΝ 194

Διδακτικά εγχειρίδια και διδασκαλία/αξιολόγηση 198
Εργαλεία αξιολόγησης των σχολικών εγχειριδίων 200
Δείγμα έρευνας ανάλυσης περιεχομένου στα εγχειρίδια πολιτικής αγωγής 203
Το «πολλαπλό» βιβλίο και τα διδακτικά υλικά 208

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ 211

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
Ξένη 213
Ελληνική 238

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το αναλυτικό πρόγραμμα αντιμετωπίζεται ως προϊόν και ως πράξη. Ως προϊόν εκφράζει τη δυναμική της εποχής του, και μέσα από δομημένες ακολουθίες προτιθέμενων αποτελεσμάτων είναι κατ' εξοχήν ιδεολογικό, πολιτικό και κοινωνιολογικό κείμενο. Ως πράξη είναι μέσο αλληλόδρασης και επικοινωνίας προσώπων που συμμετέχουν σε μια διαδικασία νοηματοδότησης της εκπαιδευτικής εμπειρίας.

Στη δεύτερη περίπτωση ο εκπαιδευτικός δεν είναι απλώς ο εντεταλμένος της εφαρμογής του αναλυτικού προγράμματος, αλλά ο ερμηνευτής του ιδεώδους και ο υπεύθυνος να το προσαρμόσει και να το αναδομήσει προσδίδοντάς του νόημα σε συγκεκριμένο συγκείμενο.

Ο σκοπός της παρούσας έκδοσης είναι να αναλύσει την έννοια και τη δυναμική του αναλυτικού προγράμματος, να παρουσιάσει τρόπους ανάπτυξης προγραμμάτων σε μακροεπίπεδο και μικροεπίπεδο, και να υποστηρίξει την προσπάθεια του εκπαιδευτικού ως φορέα ανάπτυξης προγραμμάτων.

Για τον ρόλο του εκπαιδευτικού και τη σχέση του με τους μαθητές, το αναλυτικό πρόγραμμα και τα εκπαιδευτικά υλικά έχουν προταθεί και επικρατούν δύο εκ διαμέτρου αντίθετες θέσεις, όπως εκφράζονται στα αποσπάσματα που ακολουθούν:

> «Ξεναγός των μαθητών-τουριστών των οποίων τα ταξίδια προγραμματίζονται από ταξιδιωτικές εταιρείες. Ο καθηγητής-ξεναγός οδηγεί τους μαθητές μέσα από τις διάφορες ενότητες του βιβλίου ή/και του αναλυτικού προγράμματος με πολύ λίγη ευελιξία» (Roth et al., 1987).

> «Πέρα από το να παρουσιάζει ένα μάθημα και να μεταφέρει γνώσεις στην τάξη, είναι παιδαγωγός και διοργανωτής της μάθησης. Ως παιδαγωγός επιλέγει τις αρχές πάνω στις οποίες θα στηρίξει το μάθημα (τι πρέπει να μελετηθεί, πώς πρέπει να μελετηθεί), και ως διοργανωτής παρακινεί τις διαδικασίες και προμηθεύει τις προϋποθέσεις για τη μάθηση» (Cuber, 1988).

Μέσα από τα μοντέλα ανάπτυξης προγραμμάτων που παρουσιάζονται και τη συσχέτιση των προγραμμάτων με τη φιλοσοφία, την κοινωνιολογία και την ψυχολογία, που τα θεμελιώνουν, οι εκπαιδευτικοί έχουν τη δυνατότητα να συνειδητοποιήσουν πότε υποδύονται τον ένα ή τον άλλο ρόλο. Η προσέγγιση των θεμάτων στο βιβλίο αυτό υπογραμμίζει ότι η σύνδεση του εκπαιδευτικού με τις παιδαγωγικές ρίζες του επαγγέλματός του και η βίωση της παιδαγωγικής του αυτονομίας σχετίζονται άμεσα με την καλλιέργεια της ικανότητάς του για ανάπτυξη προγραμμάτων σε μικροεπίπεδο.

Είναι εξάλλου γεγονός αδιαμφισβήτητο ότι η ικανότητα του εκπαιδευτικού να διδάσκει αποτελεσματικά σε τάξεις μικτής ικανότητας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό και από την ικανότητά του να αναπτύσσει προγράμματα σε μικροεπίπεδο, να αναδομεί τα διδακτικά υλικά και εγχειρίδια, και να διαφοροποιεί τη διδασκαλία του – θέματα που αναλύονται και συζητιούνται στο δεύτερο μέρος του βιβλίου.

Ζητούμενο σήμερα παραμένει ο επαναπροσδιορισμός του αναλυτικού προγράμματος στα πλαίσια της πολυπολιτισμικής κοινωνίας, των διαφοροποιημένων και διαφορετικών αναγκών του μαθητικού πληθυσμού και των νέων στάσεων, δεξιοτήτων και τρόπων σκέψης που απαιτεί η ανάπτυξη ενεργών, σκεπτόμενων και δημιουργικών πολιτών. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια επιχειρείται η προσέγγιση του αναλυτικού προγράμματος στο βιβλίο αυτό.

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗ ΤΗΣ ΣΕΙΡΑΣ

Η σειρά «ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ» φιλοδοξεί να εκπληρώσει έναν βασικό σκοπό: να ενισχύσει την ελληνική εκπαίδευση σε όλες τις εκφάνσεις και τις μορφές της με στέρεο επιστημονικό υπόβαθρο θεωρίας και πράξης. Πεποίθηση του διευθυντή της σειράς είναι ότι η μεν πράξη χωρίς τη θεωρία πελαγοδρομεί ακαθοδήγητη, η δε θεωρία χωρίς προσανατολισμό στο πεδίο της πράξης αποξενώνεται και παραμένει χωρίς ουσιαστικό νόημα. Με αυτή την έννοια, κάθε επιστημονικό πόνημα που θεωρείται ότι συμβάλλει στην ανέλιξη της ελληνικής παιδείας μπορεί να βρει τη θέση του στην παρούσα σειρά.

Με δικαιολογημένη χαρά λοιπόν παραδίδουμε σήμερα στο φως της δημοσιότητας το βιβλίο της Μαίρης Ιωαννίδου-Κουτσελίνη με τίτλο *Αναλυτικά Προγράμματα και Διδασκαλία*. Όπως εύκολα διαπιστώνει κανείς από την επαφή με τα σχολεία και τους δασκάλους, οι τελευταίοι γνωρίζουν και χρησιμοποιούν στη διδασκαλία τους σχεδόν ένα και μόνο βιβλίο: το διδακτικό εγχειρίδιο. Σπανιότερα χρησιμοποιείται το βιβλίο του δασκάλου, ενώ σχεδόν πάντα αγνοείται το αναλυτικό πρόγραμμα με τους σκοπούς και τους στόχους της εκπαίδευσης, τους σκοπούς και τους στόχους των επιμέρους μαθημάτων. Όπως όμως παρατηρεί και η ίδια η συγγραφέας: «*ο εκπαιδευτικός δεν μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικά στην τάξη χωρίς σαφή επίγνωση των σκοπών και των στόχων του αναλυτικού προγράμματος*». Αυτό είναι απολύτως φυσικό, αφού «*το συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο το οποίο διδάσκει έχει επιλεγεί για να συμβάλει στην επίτευξη του γενικού σκοπού της εκπαίδευσης*». Πώς θα μπορούσε λοιπόν ο συγκεκριμένος εκπαιδευτικός να συμβάλει στην εκπλήρωση του γενικού αυτού σκοπού, όταν δεν τον λαμβάνει υπόψη του στον σχεδιασμό και τη διεξαγωγή της διδασκαλίας;

Το παρόν βιβλίο αποβλέπει, μεταξύ των άλλων, και στην εκπλήρωση αυτού του στόχου: αφού δηλαδή επιχειρήσει μια σφαιρική και ολοκληρωμένη προσέγγιση του αναλυτικού προγράμματος στη θεωρία και την πράξη, παρουσιάζει τρόπους ανάπτυξης και αξιολόγησής του σε μακρο- και μικρο-επίπεδο. Ακολουθεί η σύνδεση του προγράμματος με τα διδακτικά εγχειρίδια και τη διδασκαλία, προκειμένου να βοηθήσει τον εκπαιδευτικό στην προσπάθειά του να χρησιμοποιεί όλα αυτά τα στοιχεία ως ένα ενιαίο και οργανικό όλο. Με βάση τα στοιχεία αυτά, το βιβλίο διαρθρώνεται σε τρία μέρη:

- Μέρος Ι: Το αναλυτικό πρόγραμμα σε μακροεπίπεδο.
- Μέρος ΙΙ: Το αναλυτικό πρόγραμμα σε μικροεπίπεδο και η διδασκαλία
- Μέρος ΙΙΙ: Αναλυτικό πρόγραμμα και διδακτικά εγχειρίδια και υλικά.

Στο πρώτο μέρος παρουσιάζονται τα βασικά μοντέλα ανάπτυξης προγραμμάτων, εξετάζονται τα διάφορα είδη τους σε σχέση με τη φιλοσοφία της εκπαίδευσης και το αναλυτικό πρόγραμμα προσεγγίζεται συνολικά, ως προϊόν και ως πράξη. Το

παραπρόγραμμα ή λανθάνον αναλυτικό πρόγραμμα εξετάζεται σφαιρικά στις ποικίλες διαστάσεις του καθώς και σε σχέση με την πρακτική της τάξης και της σχολικής ζωής. Το κεφάλαιο αυτό ολοκληρώνεται με την εξέταση των διαφόρων παραδειγμάτων και μοντέλων αξιολόγησης προγραμμάτων.

Το δεύτερο μέρος επικεντρώνεται στην ανάπτυξη προγραμμάτων σε μικροεπίπεδο με τρόπο που να ενισχύεται η σχετική αυτονομία του σχολείου, έτσι που να το καθιστά ικανό να ανταποκρίνεται στις τοπικές ανάγκες και στις ανάγκες των μαθητών, πάντοτε βέβαια στα πλαίσια του επίσημου αναλυτικού προγράμματος. Εξετάζεται επίσης η έννοια της αποτελεσματικότητας σε σχέση με το δυναμικό μαθησιακό περιβάλλον. Τέλος, παρουσιάζεται η έρευνα δράσης ως διαδικασία συμμετοχικής ανάπτυξης του εκπαιδευτικού.

Στο τρίτο μέρος εξετάζεται το αναλυτικό πρόγραμμα σε σχέση με τα διδακτικά εγχειρίδια και προτείνονται δείκτες και διαδικασίες της αξιολόγησής τους. Η αναγνωσιμότητα αλλά και ο βαθμός διευκόλυνσης της κατανόησης εξετάζονται ποιοτικά και ποσοτικά, παρέχοντας με τον τρόπο αυτό τις βάσεις για βαθύτερη εξέταση του θέματος τόσο από την πλευρά των εκπαιδευτικών όσο και από την πλευρά των ερευνητών.

Η ανανέωση του αναλυτικού προγράμματος είναι μια διαρκής και ατέρμονη διαδικασία, μέσα από την οποία καθίστανται εφικτοί ο εκσυγχρονισμός και η αναπροσαρμογή του σχολείου στα εκάστοτε επιστημονικά και κοινωνικά δεδομένα. Η πραγματικότητα αυτή γίνεται περισσότερο αναγκαία και σημαντική σήμερα, στη σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη κοινωνία. Σε μια εποχή δηλαδή που, συνειδητά ή ασυνείδητα, συντελείται μια ουσιαστική αναδόμηση της ζωής και του κόσμου, σε μια εποχή που οι γνώσεις πολλαπλασιάζονται με ρυθμούς μοναδικούς και πρωτόγνωρους, και σε μια ρέουσα πραγματικότητα που μεταβάλλει τάχιστα τις καταστάσεις και τα δεδομένα της ζωής, τα αναλυτικά προγράμματα δεν μπορούν να παραμένουν ανελαστικά και αμετάβλητα, ούτε και κρίνεται σκόπιμο οι αλλαγές και οι αναπροσαρμογές να αφήνονται στην τύχη. Ο εκπαιδευτικός οφείλει, μέσα από τη δική του αναστοχαστική διάθεση, να αποκτήσει κριτική ικανότητα και ευελιξία, ώστε να καταστεί ικανός να παρεμβαίνει συνειδητά και –μέσα στα πλαίσια της παιδαγωγικής του ελευθερίας– να δρα, πάντοτε βέβαια με το υψηλό αίσθημα της παιδαγωγικής του ευθύνης.

Το βιβλίο της Μαίρης Ιωαννίδου-Κουτσελίνη συμβάλλει στην απόκτηση αυτής ακριβώς της ευελιξίας και της άνεσης, και βοηθά τον εκπαιδευτικό στη στοχευμένη παρέμβαση και δράση. Με τον τρόπο αυτό, και μέσα από την ανανέωση της διδασκαλίας και των αντικειμένων μάθησης, γίνεται ο ίδιος ο εκπαιδευτικός μοχλός εσωτερικής αλλαγής και ανανέωσης του σχολείου. Και τούτο αποτελεί την πιο ασφαλή και αποτελεσματική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Γι' αυτό και το παρόν βιβλίο παραδίδεται με χαρά στο φως της δημοσιότητας, ιδιαίτερα σήμερα που η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση βρίσκεται στο προσκήνιο των πολιτικών εξελίξεων τόσο στην Κύπρο όσο και στην Ελλάδα.

Ιωάννης Ε. Πυργιωτάκης
Λευκωσία, Σεπτέμβριος 2013